

Raymond Queneau két könyvének olvasásához

Kétségtelen, hogy ezeken a lapokon Raymond Queneau némileg más arcát mutatja, mint amilyen arc kibontakozott a magyar olvasó számára a *Zazie a Metrón*, *Az élet vasárnapja*, a *Barátom*, *Pierrot* vagy a *Stílusgyakorlatok* alapján. De még csak nem is ez jelent csekély nehézséget, még az sem, hogy a mennyiségét tekintve igen nagy életműnek (a szerző életében megjelent műveknek és a hagyatékban maradt szöveg mennyiségnek) az áttekintése is nehéz, ha csak a magyar Queneau-fordításokból indulunk ki. E két szöveg esetében leginkább a honi és a francia értelmezői szellemi környezetek igen erőteljes megváltozásai jelentenek gondot, ha úgy tetszik, a különféle történelmi tapasztalatok értelmezéseinek az egymásra rétegződése az időben, az összetorlódás.

A kötetünkben olvasható két mű közül – és e két szöveg időben is viszonylag szorosan összetartozik, tárgyaik különbözősége ellenére sok rímet vagy összecsengést tartalmaznak – a *Mintatörténelem* 1942-ben keletkezett, az *Értekezés a Demokrata Erényekről* feljegyzései 1937-1938-ban. Lehet e szövegek olvasásához és értelmezéséhez a keletkezésük ideje felől közeledni. Az értelmezésnek ezt a történelmi útját a roppant Queneau-filológia már nagyjából bejárta. Fölvethető ugyanakkor az is, hogy az eredetileg, 1942-ben befejezetlenül maradt *Mintatörténelmet* Queneau miért jelentette meg 1966-ban 'házi' kiadójánál, majdnem negyed századdal a megírása után, a rövid queneau-i előszó alapján úgy, mintha az 1960-as évek derekán a szerző saját régi gondolkodásának mai (1966-os) eszmetörténésze lenne? Erre válaszolhatnánk azt is, hogy a szöveg az általánosítás és a modellbe foglalás olyan szintjén beszél a történelemről, hogy a jelenek egymásutániségének változásai, az 1942 és 1966 között történt események kevésbé érintik Queneau 1942-es törekvésének az érvényességét. Ha a történelem matematizált modellezésének eszméje eredetileg azért volt vonzó a számára, mert esélyt adott az akkori jelen abszurditásának és irracionálisának az ellensúlyozására, azt mondhatnánk, az 1960-as évek történelme sem volt jelentős mértékben kevésbé abszurd és irracionális, legföljebb e vonásai kevésbé voltak feltűnőek. De a történelmi tapasztalatok

megváltozása és a jelenek egymásra rétegződése ugyanígy fölvethető az *Értekezés a Demokrata Erényekről* című szövegegyüttes kapcsán is. Vagyis: miért érezhette a szövegkiadó Emmanuël Souchier, hogy a tekintélyes mennyiségű irathagyatékból rekonstruált szöveget, melyet szerzője életében sosem formált kötetté, 1993-ban meg kell jelentetnie (túl a mániáig fokozódó filológusi szenvedélyén mint érven)?

Ami a jelen magyar kiadásnak ezt az utószavát illeti, egyfelől összefoglaló módon jelezni szeretném, hogy a Queneau-filológia eddig nagyjából milyen történelmi perspektívájú értelmezéseket adott e két műről. De ezt nem azért teszem, hogy a mai magyar olvasóra megpróbáljak bármilyen olvasatot és értelmezést ráerőltetni. Inkább azért, mert mindig is létezett *szabad* olvasat (és értelmezés) és *önkényes* olvasat (és értelmezés). Hogy az önkényes olvasatok tág terepe némiképp korlátozódjék, nekünk erre és csak erre kellenek a Queneau-filológia eredményei. Egyébként Queneau maga számomra rokonszenves módon mindig is (e szövegekben is) irtózott a szájbarágástól, a didakszistól, a doktrínák létesítésétől és ezek ráerőltetésétől másokra. Én pedig a *szabad* (de nem önkényes) értelmezések híve voltam és vagyok. Erre minden lehetőségünk adott, hiszen ha bárki magyar olvasó szembesíti a szöveget a maga történelmi tapasztalataival, látnunk kell, hogy az 1930-as évek közepétől napjainkig a történelmi történések nem pontosan azonosak vagy hasonlóak voltak Franciaországban és Magyarországon, a náci megszállás nem ugyanolyan volt a két országban, nem volt pontosan ugyanolyan a francia Holocaustum, mint a magyar, a nemzeti kollaborálás (együttműködés) rendszere sem ugyanakkor és ugyanúgy épült ki, a mi demokrácia- tapasztalataink is másfajta. Minden feltételünk és lehetőségünk adott a szabad olvasásra.

A Mintatörténelemről

Még ma is kissé meglepő szöveg, bizarr és frivol, mind tárgyát, mind formáját tekintve az. Nem kisebb feladatot tűz ki maga elé, mint az egész emberiség eddigi történetének befoglalását egy matematikai modellbe; vagy másként fogalmazva, a történelmi folyamatok matematizálását. Rövid előszavában a szerző nem egynemű, vagyis nem egyetlen tudományágból való forrásokat nevez meg. A módszer tekintetében leginkább még Gérard Desargues említése irányadó: a XVII. századi geometrista 1936-ban megjelent könyvének címében említi az „egyetemes módszerek”-et, mint amilyen a projektív geometria vagy a matematika. Queneau egyetemi tanulmányai alatt az École Pratique des Hautes Études-ön a

nagy eszme- és tudománytörténésztől, Alexandre Koyrétól tanult Désargus-ról. Amikor 1963-ban, röviddel Koyré halála előtt két vaskos tisztelgő kötet megjelent, az elsőben, *A tudomány kalandja* című kötetben – és ez mennyire jellemző! – Queneau rövid tanulmányt adott közre *Téves feltevések a számelméletben* címmel.¹ A *Mintatörténelem* 1966-os előszavába a matematikus és fizikus, a matematikai biológiával foglalkozó Vito Volterra az *Előadások a létért folytatott küzdelem matematikai elméletéről* (Párizs, 1931) c. munkája miatt kapott helyet. Ami a többieket illeti, ők már nem Queneau-nak a matematika iránt érzett szenvedélyes lelkesedése miatt szerepelnek az előszóban mintaként és forrásként, hanem kultúra- és civilizációfelfogásuk miatt. Giambattista Vico nyilván az *Új tudomány* (1725) című értekezése okán van jelen, a történelem *ciklikus* szemlélete miatt, mert a történelemben a nemzetek és korszakok ciklikus váltakozásait vizsgálta, elhíresült kifejezéseivel a *corso* (emelkedés) és a *ricorso* (süllyedés) alternanciáit. William Flinders Petrie (1853-1942) pedig régész volt, egyiptológus, a történelem előtti Egyiptom kronológiai rendszerének létrehozója, aki a kultúrák és a civilizációk belső dinamikáját kutatta. Vicótól pedig, ami a történelem ciklikus szemléletét illeti, valóban egyenes út vezet Spenglerig, a világtörténelem morfológiájának a megalkotójáig. Az már más kérdés, hogy alapvető forrásai egyáltalán nem merítik ki a *Mintatörténelem* gondolkodásmódjának egyedi és egyszemélyes voltát: a queneau-i észjárás olyan távolságban áll mintáinak és forrásainak szemlélet- és gondolkodásmódjától, hogy Queneau-ban föl sem merült ezek egymással való összeférhetetlenségének a kérdése. A legfeltűnőbb ez Oswald Spengler esetében, aki az *A Nyugat alkonya* alapvetésében könyve alcímének kulcsszavát, a morfológiát vagy alaktant vezette be, világosan és egyértelműen utasítva el a történelem matematizálásának eszményét, azt az eszményt, amelyre Queneau éppenséggel törekedett. Miután Spengler megkülönböztetett 'holt' és 'eleven' formákat, így írt: „Holt formák megismerésének eszköze a matematikai törvény, eleven formák megértéséé pedig az analógia. Ennek alapján különül el egymástól a világ polaritása és periodicitása. /.../ Az embernek egyszerűen meg kell tudnia érezni azt, hogy a formális kombináció mélysége és az elvonatkoztatóképesség mondjuk a reneszánszkutatás vagy a népvándorlás kori történelem területén mennyire elmarad a mögött, ami a függvényelmélet vagy az elméleti optika számára magától értetődő. /.../ A matematika és az oksági elv a jelenségek naturalisztikus, a kronológia és a sorseszme pedig azok

¹ Queneau, Raymond: *Fausses conjectures dans la théorie de nombre*, in: *L'aventure de la science. Mélanges Alexandre Koyré*, École Pratique des Hautes Études, Sorbonne, Coll. Histoire de la pensée, XII., Hermann, Paris, 1963, 475-480. p.

történelmi rendjéhez vezet el.”² Ahol Spengler sorseszmet és történelmi rendet keresett, ott Queneau matematikai és oksági elvet gondolt el.

Mind a *Mintatörténelem*, mind az *Értekezés a Demokrata Erényekről* nagyon élesen veti föl az írások státuszának a kérdését. És itt nem annak az iskolás kérdésnek az olvasói megválaszolásáról van szó, hogy ezeket szakmunkaként olvassuk-e, esetleg esszéként, vagy pedig *par excellence* irodalmi alkotásként. Azért nem egyszerű iskolás kérdés ez, mert olvasói beállítódásunk fogja kijelölni e szövegek státuszát, és e kijelölés meg fogja határozni a viszonyunkat a szövegekhez, meg fogja határozni értelmezői beállítódásunkat. Én persze a legszívesebben azt mondanám, hogy mind a három módon olvassuk e szövegeket, egyszerre, és itt is éljünk olvasói-értelmezői szellemi szabadságunkkal. A 17-18. századi francia regény még igen gyakran tartalmaz egyenesen filozófiai eszmefuttatásokat (pl. Diderot-tól a *Mindenmindegy Jakab*, vagy Jean-Jacques Rousseau-tól az *Emil*, e regények gyakran csapnak át drámaformába /mint nálunk Kemény Zsigmondnál a *Zord idő*/), levél, elbeszélés és filozófia elválaszthatatlanok (ismét Diderot: *Levél a vakokról*): a 19-20. századi regényformákat és olvasói beidegződéseket egész életművén keresztül gyakran és kedvtelve siklatta ki Queneau, és ezekben az esetekben is, az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején ezt tette. Ami írásának, a *Mintatörténelem*nek a műfaját illeti, zavarba ejt. Formáját tekintve a szöveg római számokkal különválasztott XCVI, önálló címekkel ellátott, rövid (olykor egyetlen tőmondatból vagy szóból álló) cikkelyekre oszlik. Az egyes, egymás mellett álló cikkelyek olykor logikailag vagy tematikusan szorosan összetartoznak, jó néhányszor feltűnik keresztutalás a cikkelyek között; olykor viszont egymástól gondolatilag teljesen függetlenek. E forma a XVIII. századi francia értekezések egyik nagy csoportjára utal vissza. Nem az aforizmagyűjteményekre gondolok (mint La Bruyère és La Rochefoucauld maximáira a 17. századból, vagy a rákövetkező évszázadból Vauvenargues-ra), hanem például Voltaire cikkelyekből szerkesztett műveire. De fölvethető egy egészen más természetű megoldás is. Jelesül az, hogy Queneau eszménye egy olyan történelemelmélet kidolgozása volt, amely a lehetőség szerint ellenáll a Hayden White elemzte kényszernek, a *récit*, az elbeszéléssé kerekítés kényszerének. Ezt erősíti, hogy a *Mintatörténelem*ben Queneau határozottan irodalomellenes és tudományhívő: ideje, mondja, hogy a történetírás végre tudománnyá váljék, „/.../ hogy ne váljon először irodalomná, majd erudícióvá és az okok vak nyomozásává” (V. cikkely).

² Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai* (1918, 1922), ford. Csejtei Dezső és Juhász Anikó, Európa, Budapest, 1994, I. köt., 20., 26. és 27. p.

Ismétlem, e befejezetlen munkát szerzője 1966-ban adta közre, de az írás – szintén rövid előszavából tudjuk – 1942 júliusa és októbere között íródott. „Hogy ma közreadom ezt a bizony befejezetlen szöveget (melynek csupán a címét változtattam meg), egyrészt annak tudható be, hogy úgy tűnik, kiegészítő információkat nyújthat azoknak, akiket nagyon érdekelnek a *Kék virágok*; másrészt annak, hogy ha nem is becsüljük semmire azt, amivel a kvantitatív történetíráshoz hozzájárul, még mindig tekinthetjük úgy, mint valami belső naplót.” Ez a mondat némi magyarázatra szorul. A munka címe eredetileg a következő lett volna: Vázlattervezet egy abszolút történettudomány létrehozásához. Ha a történelemmel való foglalkozás még messze nem lépett át a tudomány küszöbén, egy *abszolút történettudomány* igazán becsvágyó célkitűzés. Azután: a *Kék virágokra* történő, látszólag homályos utalás egyáltalán nem volt homályos 1966-ban a francia irodalomkedvelők számára. Mert Queneau egyik, csak egy évvel korábban megjelent regényére utal, arra a *Les Fleurs Blueues*-re, amelyben álom és történelem kibogozhatatlanul és frenetikusán összekeveredik. Rövid előszava legvégén Queneau maga is kételyeinek ad hangot, amikor azt írja, nem bizonyos abban, hogy a *Mintatörténelem* bármivel is hozzájárul „a kvantitatív történetíráshoz”. 2004-ben még magam is azt írtam, hogy kíváncsi volnék a szakemberek (a történelemelméletekkel foglalkozók) véleményére e műről. Nekem, a magyar Queneau-rajongónak igen jól esett, amikor Carlo Ginsburg 1993-ban megjelent tanulmányában említi, hogy milyen serkentően hatottak rá szakmai szempontból *A kék virágok*, amelyet az olasz olvasók Italo Calvino fordításában olvashattak (aki 1973. február 14.-én csatlakozott a Queneau alapította Lehetséges Irodalom Műhelyeihez), emlegetve a *Mintatörténelmet* is.³

A „belső napló” kifejezés részint arra a naplóra utal, amelyet élete során minduntalan vezetett, s amelynek minket igen érdeklő része, az 1939-1940-es rész majd jóval később, 1986-ban lát napvilágot.⁴ Az általa valóban vezetett napló jobbára apró események és egy napi személyes tények rögzítése. A *Mintatörténelem* mint a világtörténelem matematikai-fogalmi modellbe illesztésének gondolat kísérlete természetesen tökéletesen személytelen megfogalmazású, míg a belső napló, a *journal intime* (rájátszva a kifejezés ’innen-onnan’ /összeszedetett/ jelentésére is) a szerzőre, a megírás idejére és a megírás személyes motiváltságára irányítja rá a figyelmet. Ne siessük el a választ, és ne vágjuk rá azt, hogy a

³ Carlo Ginsburg: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*, vál. K. Horváth Zsolt, Kijarat Kiadó, Budapest, 2010, 59-62. p.

⁴ Raymond Queneau: *Journal 1939-1940 suivi de Philosophes et vouyouis, Texte établi par A. I. Queneau, Notes de Jean-José Marchand*, Gallimard, Paris, 1986.

Mintatörténelem már a 'furcsa háború' után, már a megszállás alatt, pontosabban a náci megszállás kellős közepén íródott, s ebből érthető és magyarázható a tárgyválasztás stb. Mert ugyan a tárgy valóban maga a történelem, az elgondolt és megértett, a fogalmilag megragadott történelem, de e tárgyat Queneau roppant távolságból szemléli, modellje nem vagy alig kalkulál az empirikus történelem, hát még az akkori jelen tényeivel. Ráadásul, mint olvashatjuk, a queneau-i világtörténelem a szöveg befejezetlenségével ér véget, időben valamivel később ott szakad meg, ahol a prehistória véget ért és az ember belépett a saját írott történelmébe.

Az Értekezés...-ról

A magát szívósan tartó legenda szerint Raymond Queneau apolitikus beállítódású volt. Ha a róla szóló igen nagy tömegű irodalomhoz fordulunk, alig találunk tanulmányt arról, hogy mikor miként vélekedett a politikai szféráról. Amint Jacques Rutman egy Queneau-ról szóló 1983-as TV-adásban tömören kimondta: Queneau-t nem érdekelte a politika. A minden abszurd drámák egyik pópapja, Eugène Ionesco is azt hangsúlyozta, hogy szerzőnket „apolitikusnak és depolitizáltak” ismerte meg. Valóban: ha a politizálást azonosítjuk a politikai pártokhoz való viszonyal, ha a politikát a pártokon keresztül vagy a pártokhoz viszonyítva kifejtett tevékenységként gondoljunk el, akkor azt kell mondani, Raymond Queneau rühellte a politikai pártokat, milyenségükre való tekintet *nélkül*. Azért, mert, mint az *Értekezés a Demokrata Erényekről* mondja, minden párt – már a nevével fogva is – parciális, vagyis nyomorúságosan részleges: a párthovatartozás éppenséggel elzárja az utat, hogy rálássunk a politikai szféra egészére. Úgy tűnik, a politikai szféráról való gondolkodást kissé tágabban kell fölfognunk. Talán igaza van Noël Arnaud-nak, aki ezt mondta: Queneau „73 éves korában halt meg, alapjában véve elég hosszú élete volt (jóllehet a mi szemünkben túl rövid), s élete során átvergődött a Nagy Háborún, tudott az októberi forradalomról, ismerte a francia kommunista párt születését, a fasiszmust, a nácizmust, a második világháborút, a megszállást, az Ellenállást és a korán elillant reményeket. Egy olyan eleven szellem, mint az övé, mely Hegelből táplálkozott, történelmi kora mellett nem halad el úgy, hogy ne látná, ne ütközne vele”.⁵ A szándékosan apolitikus magatartás minden bizonnyal érvényes életének utolsó két évtizedére, de elképzelhető-e az a mintegy húsz éves úr, amellyel e tekintetben a

⁵ Arnaud, Noël: *Un Queneau honteux?* : in: Europe. Revue littéraire mensuelle, 650-651. szám, 1983 június-július, 130. p.

szakirodalom zöme az 1930-as évek eleje és az 1950-es évek eleje közötti időben számol? Nem. 1995-ben megjelent könyvében Françoise de Martinoir (kitűnő könyv ez bármely európai *Kulturkampf*ről és kulturális hatalomátvételtől) teljes joggal fordította meg a közhelyes ítéletet: „Queneau soha nem volt közömbös a politikai kérdések iránt”.⁶ Amit ehhez hozzá tudok tenni az életmű viszonylag alapos áttekintése után, az a következő: Queneau mindenféle nemű és természetű írásai a Felszabadulás (la Libération) után valóban nagyon távolságtartóak a *napi* (heti, havi, trimestrielle /negyedévi/, évi) politika tekintetében, de ez nem igaz az 1930-as évekre és az 1940-es évek elejére nézve. Queneau megpróbálta az összefoglaló névvel „Franciaország a II. világháborúban” nevű rettenetes folytonosságmegszakadást szellemileg valahogyan áthidalni. 1947-ben kiadta a majdnem biztosan a saját gyorsírási jegyzeteiből is Alexandre Kojève azon előadásainak szövegét, amelyek 1933 és 1939 között hangzottak el az École Pratique des Hautes Études-ön, és amely előadások erős nyomot hagytak a *Mintatörténelem* állításain is; 1961-ben megjelentette az 1944-ben írott *Loin de Reuil /Távol Reuil-től/* c. regényét, az 1965-ös *A kék virágok* is gyaníthatóan a hosszú náci megszállás idején keletkezett, 1966-ban kiadta az 1942-es születésű *Mintatörténelmet*, és ugyanebben az évben Queneau megjelentette az 1939-ben írott *Un rude hiver*-t (Kemény tél), 1973-ban napvilágot látott a két világháború közötti és rengeteg politikai eszmét is tartalmazó *Le voyage en Grèce* (Utazás Görögországban) esszesorozatot, és legutolsón, 1975-ben keletkezett ’verskötetete’, amely nagyon összefonódik az *Értekezés a Demokrata Erényekkel* eszméivel, a *Morale élémentaire* (Elemi erkölcs) határozottan utal vissza a korábbi demokrata ’virtusokra’ avagy erényekre.

Ami a jelen kötet kapcsán minket érdekel, az életút egy időben rövid, de annál intenzívebb szakasza, az 1937 és 1942 közötti fél évtized. Az 1930-as évek második és az 1940-es évek első fele Franciaországa, ezen belül az értelmiségiek legkülönbözőbb útjainak követése hosszú idő óta szenvedélyesen érdekel: igen érdekes tíz esztendő volt ez. Nem csekély örömmel olvastam hasonló érdeklődésről, amelyről 2003-ban Carlo Ginzburg beszélt egy hosszú interjúban, természetesen a szakmáján belül, Georges Dumézilről, Georges Bataille-ről (aki Queneau igen közeli barátja volt) és másokról, Raymond Queneau-t is emlegetve.⁷ Ami ezeket az éveket illeti, André Blavier (Queneau fiatal, nagyon közeli belga

⁶ Françoise de Martinoir: *La Littérature occupée. Les années de guerre 1939-1945*, Hatier, Paris, 1995, 120. p.

⁷ *A történész és az ördög ügyvédje*. Charles Illouz és Laurent Vidal beszélget Carlo Ginzburggal. in: Carlo Ginzburg: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*, Vál. K. Horváth Zsolt, Kijarat Kiadó, Budapest, 2010, 332-334. p.

barátja és hosszú időn keresztül szorgalmas levelezőtársa) időrendi összefoglalója igen szükséges. Beidézem, egyelőre kommentár nélkül:

„1937-1939

Szociológiai stúdium (v.ö. Denis Holler).

1938

Les Enfants du Limon /A Márka Gyermekei/, Gallimard.

R. Q. lektorként belép a *N. R. F.* /Nouvelle Revue Française/ olvasószerkesztői bizottságába (első szakvéleménye január 19.-én). A Goncourtnál a *Chiendent* /A bökkenő/ elnyeri az id. J.-H. Rosny díjat. Találkozás Hemingway-jel ez utóbbinak J. Prévost ellen vívott mérkőzése alkalmával.

1939

Une rude hiver /Egy kemény tél/, Gallimard.

1940

Április-június. Mint tartalékos katonát (májusban Cadoret őrnagy közbenjárására előléptetve tizedesnek) behívják a 24. tartalékos gyalogezredhez Roche-sur-Yonba. E város könyvtárából Platónt és Montaigne-t kölcsönöz ki. *Április*. Az *Un rude hiver* megkapja a Népszerű Regények Díját. *Július*. Pihenő és menedék Elie Lascaux-nál (akit Kahnweileren keresztül ismert meg. /.../ *Július* 20. Átvezénylik Saint-Astier-be. *Augusztus* 22. „Hazatelepül” Neuilly-be. Tanár a neuilly-i új iskolában, legalábbis az igazgató tanúsítványa szerint. *Október* 30. Kérelmezi alkalmazását a párizsi Elzászi Iskolában.

1941

Les Temps mêlés /Zavaros idők, *Geule de Pierre II.*, Gallimard./

A N.R. F. sajtóigazolványt állít ki neki. *Január* 14.-én a Gallimard kiadó főtítkára lesz. /.../ Queneau megcsinálja a Hagymát. Michel Koher R. Q.-költeményeket olvas fel a Raymond Duncan Akadémián (Léon Lemonnier kezdeményezésére).

1942

Pierrot mon ami /Barátom, Pierrot/, Gallimard.

Barátság François Le Lionnais-vel és Noël Arnaud-val, valamint *La main à la plume* (?).⁸

⁸ Blavier, André: *Chronologie de Raymond Queneau*, in: *Europe*. Revue littéraire mensuelle, 61. évf., 650-651. szám, 1983. június-július, 136-137. p.

E tényleg némiképp elnagyolt időrendi áttekintésbe kell beillesztenünk az *Értekezés a Demokrata Erényekről* és a *Mintatörténelem* keletkezését. Ami ez utóbbit illeti, a Queneau által felsorolt forrásokon kívül számolnunk kell egy történetfilozófiai forrással is. Tudjuk, hogy 1933 és 1939 között – George Bataille, Jacques Lacan, André Breton, Merleau-Ponty, Pierre Klossowski, Alexandre Kojève, Raymond Aron⁹ és a két Hegel-kutató, Eric Weil és Jean Hippolyte mellett Queneau is látogatta Alexandre Kojève nevezetes Hegel-szemináriumát. A szeminárium *A Szellem fenomenológiája* aprólékos és brutálisan erős kommentárjainak sorozata volt; Kojève lényegében saját nemzedéktársainak adott elő az École Pratique des Hautes Études-ön, és a hallgatóság tette a nemzedék emblematisz alakjává (megérdemelten) az 1902-ben született, tehát az előadások idején alig több, mint 30 éves Kojève-et. Az előadásokból az első két szemeszter idejéből csak vázlat maradt fenn, később egy kéz gyorsírással pontosan följegyezte az elhangzottakat. A háború után a Hegel-értelmezések szövege a Gallimard kiadónál jelent meg, előszavát Raymond Queneau írta¹⁰ - és az is nagy valószínűséggel tudható, bár előszavában Queneau ismeretlen gyorsíróról beszél, hogy a toll az ő kezében volt (main à la plume). Az 1942 júliusa és októbere között írott *Mintatörténelem* számos helyen örzi a hegeli-kojève-i ihletés nyomát, miként az 1940-es évek első felében írott regényei is. Ha máshonnan nem, akkor Kojève 1952-ben a *Critique* folyóiratban megjelent Queneau-tanulmányából tudjuk, hogy három regény, a *Barátom, Pierrot*, a *Loin de Rueil* (Távol Rueil-től, 1944, ez nem olvasható magyarul) és *Az élet vasárnapja* (1952) a Bölcsességnek a szemináriumokon oly sokat taglalt minéműségére és a Bölcs alakjának változataira épül: a hegeli-kojève-i elgondolás szerint a Bölcs felől nézve a Filozófus szárnalmas alak, a viszonylagosság és a tévedés gondolkodója. A filozófusi diplomával is rendelkező Queneau a minket érdeklő időszakban írta azt a *Filozófusok és naplopók* című, frivol hangvételű esszéjét, melynek középpontjában a Luna Parkban tanyázó csavargó-bölcs áll.¹¹

⁹ Macherey, Pierre: *Queneau scribe et lecteur de Kojève*, in: Europe, Revue littéraire mensuelle, 650-651. szám, 1983 június-július, 83. p.

¹⁰ Kojève, Alexandre: *Introduction à la lecture de Hegel. Leçons sur La Phénoménologie de l'Esprit, professées de 1933 à 1939 à l'École des Hautes-Études, réunies et publiées par Raymond Queneau*, 2. kiad., Gallimard, Paris, 1947.

¹¹ Queneau, Raymond: *Journal 1939-1940 suivi de Philosophes et vouyoues*, Texte établi par A. Queneau, Gallimard, Paris, 1986, 223-238. p.

Ami mindkét szövegünk számára egyaránt fontos: említettük, de csak 1986 óta tudjuk, hogy az általunk vizsgálandó időszakban Queneau naplót vezetett. Ennek a *journal intime*-nek, belső naplónak a szerepét vette át a *Mintatörténelem*. A Queneau-nál szinte egész életén át vezetett „napló” többnyire regisztráló feljegyzéseket ad telefonhívásokról, megbeszélésekről, találkozásokról, beszélgetésekről, olvasmányokról, az élet napi apró követelményeiről. Például magáról e műfajról is szól az 1939. július 16.-i feljegyzés:

„16.-a, vasárnap. Pourville. Eső. Görög /nyelv/.

Érdekel Moré Naplója

Gide Naplója.

1. a napló megkerüli a regényes önéletrajzot? Úgy annál jobb.

2. nem olyan könnyű a fontos dolgokat följegyezni. –

Igen keveset ittam (alkoholt); eléggé később feküdtem le circ. 1 órakor.”¹²

A szöveg néhány esetben túlmegy az egyszerű rögzítésen, szerepelnek benne például álmolejegyzések, de rövid napi politikai helyzetértékelések is. E naplóból nem csupán legapróbb életeseményeiről tudunk, de irodalmi tevékenységének részleteiről is (a teljes feljegyzéstömeg, vagyis az 1916 és 1965 között fennmaradt naplók 1996-ban megjelentek). Írója rögzítette, mikor mennyit írt a *Gueule de Pierre* II. részéből, mennyi időre hagyta abba az írást, milyen regénytervek ötlöttek föl benne, hogyan várta a *Kemény tél* című regénye folytatásos közlését, a közlést mikor kezdte el a *Nouvelle Revue Française*. A megszálló német csapatok 1940. június 14.-én vonultak be Párizsba. Ez után gyorsan felállt a német katonai parancsnokság és a német nagykövetség irányítása alatt álló ún. Staffel Propaganda (a Propaganda Abteilung Frankreich), a cenzúra intézménye. Ami az 1919-ben alapított és igen tekintélyes N. R.F.-t illeti, nem minden alap nélkül tekintették ’elzsidósodott, szabadkőműves, kommunista jellegűnek’. „Egyszóval, a szellem szabadságát képviselte.” Október elején – több más kiadóval és lappal együtt – néhány napra a Gallimard-t is bezárták, majd a kiadó és a lap újraindult az új idők megfelelő embere, Drieu La Rochelle vezetésével. Az új szerkesztőség első száma 1940. december 9.-én jelent meg, utolsó száma 1943 júniusában. Megszűnését senki sem siratta”.¹³ A naplószerű feljegyzések mellől ráadásul pontosan ismerjük Queneau olvasmányait is, havi bontásban, vagyis *Az ebben az időszakban olvasott*

¹² Queneau, Raymond: *Journal*, i.m., 12-13. p.

¹³ Martinoir, Francine de, *La Littérature occupée. Les années de guerre 1939-1945*. Hatier, Paris, 1995

könyvek jegyzékét, az 1939-1940-es olvasmánylistákat.¹⁴ A könyvolvasmányok jegyzéke iránti szövegét szerzőnk kiterjesztette másokra is: e kiterjesztésből született *Az eszményi könyvtár* című, általa szerkesztett könyv, amely összegzi a kortárs francia értelmiségiekhez küldött kérdésre adott választ, a 100 számukra legfontosabb könyvre adott feleleteket.¹⁵

Végezetül pedig politikafilozófiai nézeteiről is pontosan tudunk 1993 óta. E nézetek korábban csak azokból az esszékből körvonalazódtak, amelyek az 1930-as években és az 1940-es évek elején, főként a *Volontés*-ban jelentek meg, majd összegyűjtve a Gallimard kiadó (Queneau munkahelye) adta ki őket 1973-ban, még a szerző életében (*Le voyage en Grèce /Utazás Görögországban/*). A hagyatékából később előkerült két kiadatlan, megszerkesztését tekintve teljesen kész esszé, a */Marxizmus és kereszténység/* és */A F(rancia) K(ommunista) P(árt): „egy beteg marxizmus”*, valamint az 1938 augusztusában összerendezett és javarészt legépel írás, az *Értekezés a Demokrata Erényekről*. A kiadást nyilvánvaló módon hosszú ideig hátráltatta, hogy az értekezés szerző által rendezett és legépel szövegéhez csatlakozik a hagyatékban az a dosszié, amely négy iratsomót foglal magában: a) kéziratos vázlatok, b) az összerendezett és legépel értekezésbe nem átmásolt szövegek, c/ a */Szabadság, Egyenlőség, Testvériség/* és d) az *Ellen-Kiáltvány (A kommunista kiáltvány polémiája)*. Mondani sem kell, hogy a dosszié állapota rengeteg szövegkiadási problémát vetett föl, ez beláthatóan magyarázza a Queneau halála (1976) és a szövegkiadás megjelenése (1993) között eltelt hosszú időt.

Az *Értekezés a Demokrata Erényekről* műfaja igen hasonló a *Mintatörténelem* műfajához, de mégsem ugyanaz. Azt hiszem, az 1930-as évek végén ógörögül igen intenzíven tanuló Queneau a *gnómé* megnevezést használta volna (ennek latin megfelelője a *sententia* és az *adagium*). Már az első sorok teljesen egyértelművé teszik a szerző viszonyát a politikai szférához és az aktuális politikákhoz, s mintha megerősítenék az apolitikus Queneau legendáját.

„1. E könyv célja nem forradalmárok képzése.

Célja valójában túl van minden politikán. Az igazi demokrata csak egy másik világban, egy másik civilizációban élhet, volna képes élni.” Igazat adhatunk Noël Arnaudnak: „Ha a politika iránti érdeklődés azt jelenti, hogy belépünk egy pártba és tisztséget töltünk be benne (bár a legalacsonyabb fokon), részt veszünk e párt kongresszusain (bár csak megyei szinten), szavazunk valamely indítványra vagy ellene, propagandacikkeket írunk e párt és

¹⁴ Queneau, Raymond: *Journal*, i.m., 215-221. p.

¹⁵ *Pour une bibliothèque idéale. Enquête par Raymond Queneau*, Gallimard, Paris, 1956.

választási jelöltjei érdekében, vagy költeményeket a vezetők dicsőítésére, röviden, ha valamely párt harcosai vagyunk, akkor Queneau-t kétségtelenül „nem érdekelte a politika”, mivel ismereteink szerint ilyesmit soha nem tett volna és nem is tett.”¹⁶ Queneau túl kívánt menni a politikán, ami legalábbis annyit tesz, hogy mögé akart kerülni: kereste a politikai vágyak, vélekedések, csalhitek (ez Kemény Zsigmond szép szava) nem hitszerű, nem vélekedés szintű alapjait.

A szöveg olvasásának van egy megkerülhetetlen akadálya: a jegyzetek, amelyekre szükségünk van, de amelyek akadályokat képeznek. Ugyanis az *Értekezés a Demokrata Erényekről* nem csupán szorosán vett textológiai problémák (sorrendiség, szövegváltozatok, kiolvashatóság) miatt maradt sokáig kiadatlan. A sajtó alá rendező, Emmanuël Souchier – éppen a fentiek okán, amiatt, hogy oly sok adat áll rendelkezésünkre Queneau olvasmányairól és személyes kapcsolatairól – filológiai remekművet kívánt alkotni a jegyzetekben és a kommentárokbán. A szövegkiadó egy-egy adagiumszerű, szentenciózus queneau-i kijelentés mögé kis esszét kanyarít, fölvonultatva mindent, ami a bizonyos és a valószínű olvasmányokból az adott passzusra vonatkoztatható. És le a kalappal a szövegkiadói teljesítmény előtt! Nagyon gyakran a queneau-i szöveg annyira tömör, annyira csak utalásszerű, hogy valóban égetően szükség van jegyzetre. De a másik oldalon úgy látom, hogy e jegyzetek mintegy torlaszt alkotnak az olvasó és a szöveg között. Ennek a kibontó, a biztos és a valószínűsíthető forrás segítségével „megfejtő”, gondolatlefordító eljárásnak a következménye az, hogy az *Értekezés... szellemi egységessége feldarabolódik, igen vegyes és gyakran egymásnak ellentmondó forrásokra szakad szét, az általános érvényűnek szánt queneau-i szintetizáló kijelentések pedig egy-egy szűk, meghatározott értelmezési sávba húzódnak vissza.*

Mondok erre egy példát. Hogy a queneau-i olvasmányok és források rengetegében rendet teremtsen, emeli ki például a szövegkiadó az előszóban, és mindenütt, ahol csak alkalmá adódik rá, így a jegyzetekben is René Guénon hatását, így rajzolva meg – egyébként nem minden alap nélkül – egy misztikus Queneau arcképét... És itt nem az a probléma, hogy ezideig igen csekély a magyarországi Guénon-recepció. Valóban, az *Értekezés a Demokrata Erényekről* olvasható úgy is, mint egy ezoterikus-spirituális kísérlet a világi politika alapfogalmainak a transzcendálására. Kétségtelen, hogy Queneau lelkes olvasója volt Guénon tekintélyes mennyiségű művének, melyekben a szerző a világvallásokban közös

¹⁶ Arnaud, Noël: i.m., 123. p.

transzcendenset kívánta megtalálni, e közös transzcendens felől értelmezve a nyugati világ „sorsát”. A Guénon adta értelmezési kereten belül az *Értekezés...* célja nem kevesebb, mint „az igazi demokrácia” szellemi megalapozása. Az igazi demokrata – idéztük már – „csak egy másik világban, egy másik civilizációban élhet”. Úgy tűnik tehát, hogy az „igazi demokráciát” Queneau nem reálpolitikai síkra helyezi, vagy másként fogalmazva, ’a demokratikus berendezkedést’ nem a kifejezés megszokott értelmében használja. A 2. cikkely még világosabban beszél: „Végcél: a Béke a Földön – és mindenütt, minden Jóakarátú embernek, és minden ember Jóakarátú lesz. Millenarizmus: Szent Ireneus, Fourier.” Az utalás Lukács II, 13-14. versére világossá teszi, hogy itt nem a (kanti) világbeli örök békéről van szó. A 68. cikkely azonban már nem csupán transzcendens, hanem e világbeli demokráciáról és e világbeli fasizmusról is beszél. A következő, a 69. cikkely pedig látszólag történeti síkra vetíti ki az igazi demokráciát megalapozó erényeket. Talán Guénon alapján, de mindenképpen meglepő módon úgy utal az európai középkorra, mint amely megkísérelte az igazi demokrácia létrehozását, vagy legalábbis igen közel jutott hozzá.

E korszak „Demokráciája: minden ember egyenlősége Isten előtt,
a Kegyelem szabadsága,
testvériség: a szeretetre alapozott társadalom.

Fegyelem, hierarchia, szigor.” Ekkor a Szabadság, az Egyenlőség és a Testvériség eszméje mint az igazi (mennyei, égi eredetű, a Földre szállt) demokrácia szentháromsága jelenik meg a queneau-i értelmezésben. Az ebben a demokráciában megvalósuló társadalmi együttélés ráadásul harmonizál mindazzal, amit Guénon szerint a Kelet (Kína, India, az iszlám) követendőként előír. De amikor a 78. cikkelyben azt olvassuk, hogy „(...) minden társadalmi átalakulás célja az egyének boldogsága és nem a megkerülhetetlen gazdasági törvények megvalósítása”, akkor a keleti minták helyett helyesebb az 1738-ból való *Az Emberi és Világpolgári Jogok Nyilatkozatára* gondolni: „A társadalom célja a közboldogság.” Az *Értekezés...* sok-sok olyan elemet tartalmaz, amelyek szellemi erőszak nélkül nem préselhetők be a guénoni gondolkodási keretek közé. Megférnek itt is, csak ez leszűkíti ennél tágabb értelmüket és értelmezhetőségüket.

Az értelmezés illetően, a szövegkiadás jegyzetein keresztül történő leszűkítésére álljon itt egy szerintem egyértelmű példa. Az *Ellen-Kiáltvány* egyik fontos pontján felbukkan a nemszelekvés igazolásának vágya. A mondat a lenini Что делать? (Que faire? Mi a teendő?)

kérdését teszi föl, és erre válaszol: „Tehát mi a teendő? SEMMI”. Ezek a fogódzó nélkül odavetett mondatok Souchier-nál hosszú-hosszú kommentárt kapnak, s köztük kissé érthetetlen módon szerepel egy számunkra Szabó Lőrinc miatt ismerős keleti szöveg is: „Néhány sorral alább – így Souchier – Granet idézi Tschouang tseu-t: »Álmomban pillangó vagyok; fölbredek és Tchouang tseu vagyok. Ki vagyok én? Tchouang tseu, aki azt álmodja, hogy ő egy pillangó? Egy pillangó, aki azt képzei, hogy ő Tschouang tseu?«; ez az idézet szinte ugyanezekkel a szavakkal kerül elő az 1960-as évek első felében a *Kék virágok*ba beiktatott imában. Igen, ezt Queneau 1932 után olvasta Guénon az *États multiples de l'Être (A lét sokszoros állapot)* című könyve VI. fejezetében, ahol Wieger fordításában szerepel (Véga kiadó, 1984, 42. p.). Megjegyezzük, hogy Guénon kommentárja az 'álmom állapotáról' különösen jól világítja meg a Tchouang tseu-idézet olvasatát Queneau-nál és általában a *Kék virágok* kidolgozását.¹⁷ Igen, Dsuang Dszi álmomeséjét Queneau nem a halála után olvasta Guénontól 1984-ben, már régtől ismerte, és igen, be is dolgozta *A kék virágok* kötetébe az 1960-as évek derekán. Az idézet guénon-i interpretációja akár érdekes is lehet a mi számunkra, összevetve Szabó Lőrinc önkomentárjával. Míg Szabó Lőrinc kereszténységellenes indulatoktól vezettetve fordult a kínai filozófia, az *Upanishadok* és a *Bhagavad gita* felé¹⁸, addig az iszlám hitre térő Guénon a világvallások integrációjának a szándékával. Kétségtelen tény, hogy a mindenfaló Queneau a saját olvasmánylistája szerint 1939-1940-ben is olvasott távol-keleti szövegeket, bár látható módon inkább India érdekelte, és nem Kína. Masson-Oursel *India és az indiai gondolkodás*, Kavyakanta Ganapti Muni *Šri Ramana Gita* című kötetei mellett 1939 decemberében olvasta Šri Aurobindótól az *Isha Upanishadot*, de úgy vélem, ez semmiféle szerepet nem játszik a demokrata erényekről írott gondolatsorozatban. Ugyanakkor igaz az is, amit saját verséről Szabó Lőrinc írt: „Ez valami ismeretelméleti költemény”. Miért ne vethetnénk föl, hogy nem Dsuang Dszi álma, de maga az álmom jelensége Queneau-t ismeretelméleti kérdésként is érdekelte? Az első, 1933-ban megjelent Queneau-regényben, a *Le Chiendent*-ban (A bökkenő/) fölmerül a descartes-i *Értekezés a módszerről* fordításának gondolata franciáról franciára, filozófusi beszédmódról

¹⁷ Raymond Queneau: *Traité des Vertus Démocratiques*, éd. établie, présentée et annotée par Emmanuël Souchier, Gallimard, Paris, 1993, 215. p.

¹⁸ „Én antikrisztianus méregből, ifjúkori dühmaradványokból, de igazságérezetből is elhatároztam, hogy ebben a nyavalyás keresztény Európában, illetve Magyarországon terjeszteni fogom más, nekem tetsző vallásoknak és népi hiedelmeknek az anyagát.” Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Összegyűjtött versek és versmagyarázatok* I-II., szerk. Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, I. köt., 531. p.

argóra, mintegy a *Filozófusok és naplopók* előzményeként. A kötet kapcsán írott kéziratban az egyik regényszereplő így beszél: „Naná, ember, mondja Saturnin, én tollal dolgozom... Fordításnak is mondhatnánk. Igen, argóra fordítom az Értekezés a módszerről-t. – Hát az meg mi, az Értekezés a módszerről?”¹⁹ Márpedig Descartes-nál, szintén ismeretelméleti kérdésként, igaz, nem a Discours-ban, hanem a *Meditationes de prima philosophiában* /Elmélkedések az első filozófiáról/, ott van a nevezetes *opinio somnii*, a szkeptikus álomargumentum, amely szerint létem egyetlen pillanatában sem lehetek bizonyos abban, hogy nem álmodom. Emmanuël Souchier a jegyzetekben szerintem ugyanolyan joggal hivatkozhatott volna Descartes-ra is, ahelyett, hogy mindenütt Guénon közvetítését kereste. Vagy úgy is fogalmazhatnék, az olvasói szabad olvasást és értelmezést nem korlátoztam volna, nem kötöttem volna le a lábjegyzetek egyértelműsítésével.

A laikus szűzségről

Ami a három demokrata erényt, a Szabadságot, az Egyenlőséget és a Testvériséget illeti, azt mondhatni, annyi bennünk e három erény, amennyit el tudunk sajátítani, meg tudunk élni belőlük. Amit az *Értekezés...*-ben Queneau a szabadságról ír, hogy t.i. amíg van, addig észre sem vesszük, mint a belélegzett levegőt sem, ám veszélyeztetettségében vagy hiányában egycsapásra roppant értékessé válik, így igaz. Ugyanez érvényes a demokráciára általában, és ezek erényeire nézve is: Queneau ezeket 1937-1938-ban teljes joggal érezte fenyegetettnek. Vagyis ha eddig Queneau szövegeiben vizsgáltuk a közelítésmódot a köztársaság és a demokrácia minéműsége felé, nézzük meg Queneau *megélt* közösségi demokratizmusgyakorlatainak történetét!

Közismerten embergyűlölő volt, bár lehet, hogy ez is csak a Queneau-legendárium része, de az is lehet, hogy tudta, a nem hipokrita emberszeretet kizárólag a mizantrópia ellenében lehet hiteles. Mindenesetre embergyűlölete nem akadályozta meg abban, hogy élete során ne csatlakozzék csoportokhoz, társaságokhoz, vagy ő maga ne hozzon létre közösséget. Itt eltekintenék attól, hogy élete során folyamatosan tartott fenn szorosabb-lazább kapcsolatot a szürrealista mozgalom számos alakjával. Ez most azért mellőzhető, mert e többnyire baráti kapcsolatok a természetüknél fogva nem öltöttek közösségi és institutionális kereteket. A szürrealista mozgalom, közelebbről – Jacques Roubaud szép szófordulatát használva – „a

¹⁹ Raymond Queneau: *Romans I (Oeuvres complètes)*, éd. publiées sous la dir. d'Henri Godard, Gallimard, Paris, 2002, 1250. p.

breton-szekta” igen laza társaság volt, ráadásul 1930-ban Queneau nagyon határozottan szakított velük. Szorosabb kötődést jelentettek számára a különböző szerkesztőségek. Röviden felsorolva: főként az antisztálinista Serge Souvarine kommunista-demokrata Köréről és folyóiratáról, a *Kritikáról*, valamint a *Munkáséletéről* /La vie ouvrière/, az 1930-as években pedig a *Társadalomkritikáról* /La critique sociale/ van szó; Pierre Monatte-ról, a *Proletárforradalom* /La révolution prolétarienne/ alapítójáról; Alfred Rosnerről, az *Igazság* /Vérité/ alapítójáról, Trockij műveinek legfontosabb francia megjelentetőjéről (1924-ben szakadárként vagy elhajlóként mindannyiukat kizárták a kommunista pártból). Az ő orientációik, kizárásaik, bebörtönzéseik nem csekély politikai tapasztalatot jelentettek az 1920-as évek közepétől a rákövetkező évtized derekáig Raymond Queneau számára. E tapasztalatok ismerete szükséges annak belátásához, hogy az *Értekezés a Demokrata Erényekről* szövegében miért kap kitüntetett helyet a munkásság történelmi küldetésének kérdése, a reform vagy forradalom elvi alternatívája, a marxi üdvtörténet akkori jelen érvénye vagy érvénytelensége. „Tudatosan vagy sem, Karl Marx újra akarta írni az Újtestamentumot a 4 Testamentumtól kezdve – ami *A tőke* (a proletariátus életrajza) – az *Apostolok Cselekedetein* és Szent Pál *Levelein* át egészen az *Apokalipszisig* (ami a *Kommunista Kiáltvány*)” – írta Queneau a *Marxizmus és kereszténység*-ben. (És zárójelben: e tárgykörről, a fiatal Queneau politikai kötődéseiről máig a legjobb dolgozat Noël Arnaud már hivatkozott tanulmánya, a részletek iránt érdeklődő Olvasót először ehhez az íráshoz tanácsolom.)

Az *Értekezés...* szövegében megjelenik a Titkos Társaságok emlegetése is. Itt, amint ez jól adatható, a francia szabadkőművesség sajátos közösség szerveződéséről és a köztársaság laikus sztságáról van szó. Egyik jegyzetében Souchier joggal jegyzi meg, hogy a Francia Köztársaság hármasszója, a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” jelszója az előképe ott van a (francia) szabadkőműves mozgalomban. Ez esztörténelmi tény, ahogyan az is, hogy a tárgyalt időszakban Raymond Queneau, ez a mindenfaló olvasó intenzíven érdeklődött a kőművesség iránt. 1940. március 11.-én ezt írta naplójába: „Igen nagy érdeklődéssel olvastam a *Recherche d'une Église-t* (*Egy Egyház keresése Jules Romains-tól – Sz. Cs.*). (38-39-ben többször elmélkedtem azon, hogy belépek a F..M.-be)... A Titkos Társaságok...”²⁰ Ebben az időben összeállított olvasmányjegyzékében, az 1940 január-februári blokkban is szerepel a szabadkőműves rövidítésjel, szerzőnévként, a következőképpen: „... Instruction de l'emploi tactique des Grandes Unités” („Útmutató a

²⁰ Raymond Queneau: *Journal*, i.m., 146. p.

Nagy Egységek taktikai használatáról”).²¹ Tehát szerzőnk éppen ekkortájt két éven keresztül fontolgatta, hogy belép a Franc-Maçonnerie-be, a francia szabadkőművesség hagyományosan legnagyobb szervezetébe. Erre ösztönözhatték a Guénon-olvasmányok is, aki több művében foglalkozott az iniciatikus (beavatásos) társaságokkal és ezek belső demokráciájával, de azt biztosan tudjuk, hogy 1936-ban és 1937-ben olvasta Joseph de Maistre két művét, a *Les soirées de Saint-Petersburg* (A szentpétervári esték, amelyből a tizenegyedik beszélgetés a legfontosabb a jelen szempontból) és a *Du Pape* (A pápáról) című könyveit. De Maistre a francia szabadkőművesség klasszikus alakja volt a XVIII. század második felében, nem csekély vonzódással a teozófiához is, vagyis az istenismerethez. Bár Jules Romains maga ismereteink szerint nem lépett be a titkos vagy zárt társaságba, igen erősen érdeklődött iránta. Romains népszerűsége az 1930-as évek második és az 1940-es évek első felében volt a legerősebb: az ő *Les Hommes de Bonne Volonté* (A Jóakarátú emberek – és itt gondoljunk az *Értekezés a Demokrata Erényekre* 2. számú cikkelyére) című főműve egy 27 +1 kötetből álló regényfolyam. Az egyes Romains-regények 1932 és 1946 között jelentek meg. Ami a regényekből festett freskó időbeli visszatekintését illeti, az első kötet 1908-ban játszódik, a legutolsó 1933-ban.²² Naplója függelékéből tudjuk, hogy az *Értekezés a Demokrata Erényekről* írásával párhuzamosan Queneau szisztematikusan, a megjelenés sorrendjében végigolvasta az 1940-ig megjelent köteteket (kettő kivételével; ezekhez talán nem tudott gyorsan hozzájutni, esetleg csak elfelejtette fölvenni az elolvasottak közé). És mindez nem életrajzi vagy olvasmánytörténeti szempontból fontos: az *Értekezés a Demokrata Erényekről* és az *Ellen-Kiáltvány* számos helyen említi a titkos társaságokat, a Köztársaság laikus szentháromságának társaságában. (Ami pedig Queneau és a különféle értelmiségi társaságok kapcsolatát illeti, mivel mindkét csoport és Queneau története már a II. világháború utáni időszakra esik, épp csak megjegyezzük: 1950-ben belépett a Patafizikus Kollégiumba, a francia szürrealista mozgalmak e kései válfájába; 1960-ban pedig ő maga látott neki – François Le Lionnais-vel társulva – alkotóműhely létrehozásának, s ennek eredménye a máig

²¹ Raymond Queneau: *Journal*, i.m., 218. p.

²² A regényfolyamban igen gyakran esik szó titkos társaságokról. Ld. erről Dirk Degraeve: *La part du mal. Essai sur l'imaginaire de Jules Romains dans Les Hommes de bonne volonté* (Droz, Genève, 1997) c. tanulmánykötetének 2. fejezetét: *Ordres, bandes et sociétés secrètes dans Les Hommes de bonne volonté* (Csoportok, csapatok és titkos társaságok *A jóakarátú emberek*-ben), 83-150. p. A fejezet legelső egysége a Franc-Maçonnerie-vel foglalkozik.

működő OuLiPo (a Lehetséges Irodalom Műhelyei, vagyis az Ouvroirs de Littérature Potentielle)).

A három demokrata vagy demokratikus erényről el kell mondani, hogy ezek megtestesítői allegorikus nőalakok. A latinban és az újlatin nyelvekben az elvont fogalmak többnyire nőneműek, ezért allegorizálásuk esetén nőalakok testesítik meg őket, mint például a szabadságot Eugène Delacroix 1830-ban festett, *A népet vezető Szabadság* vagy *A Szabadság, aki vezeti a népet* (Liberté guidant le peuple) című emblemikus festményén. Amikor Queneau azt írja, hogy a Szabadság, az Egyenlőség és a Testvériség, „A Köztársaság Három Gráciája szorosan összetartozik”, akkor három allegorikus nőalakról beszél. Lánytestvérek ők, összetartozásuk vérségi, ami persze egyáltalán nem zárja ki, hogy olykor konfliktusba ne keveredjenek egymással.

Az imént idézett mondatban a Három Grácia a köztársaság hármas allegóriája, de a Szabadság, az Egyenlőség és a Testvériség nem csupán a republikánus gondolkodás sajátja, hanem a demokratikus gondolkodásé, amely szilárdan jelen lehet alkotmányos monarchiában is. De ne feledjük, az *Értekezés a Demokrata Erényekről* a III. Köztársaság alkonyán született. A republikánus vagy/és demokrata erkölcsök mibenlétének és egymáshoz való viszonyának kifejtése rettentően nehéz feladat, még akkor is, ha – és erre érdemes fölfigyelnünk! – Queneau mintegy kivonja a politika hatálya alól ezeket a *virtus*okat vagy erényeket, vagyis a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség fogalmi hármását az állampolgári *erkölcsiség* alapjainak tekinti. Nálunk is van egy laikus szt3ság, az „Isten, haza, család” trojkája, de ez mintha fordított utat járna be: elindulván valamilyen (vallás)erkölcsi szférából, ma kifejezetten politikai szlogen, némiképp megragadhatatlan viszonyban a köztársasági demokratikus berendezkedésünkkel. És a mi háromságunk elemei „értékek”, míg a francia háromság „erényeket” foglal magában.

Mondottam, hogy nehéz, bár nem lehetetlen (nem szorosan vett) „irodalmi” műnek tekinteni az *Értekezés a Demokrata Erényekről* szövegegyüttesét. Föltehető a kérdés, hogy van-e a vizsgált időszakban Queneau kifejezetten irodalmi művei és az *Értekezés* között kimutatható kapcsolat? Természetesen igen. Befejezésékképp egy olyan helyre szeretném fölhívni a figyelmet, amely az általam ismert Queneau-szakirodalom érdeklődését elkerülte. Valószínűleg azért került el, mert itt a köztársasági erényekről vallott nézetek *negatív* kifejtéséről van szó. Az *Egy kemény tél* (*Un rude hiver*) című regényében Queneau – időben párhuzamosan az *Értekezés...* készítésével – megformált egy regényalakot, bizonyos Bernard Lehameau nevű figurát, akit több más mellett a Három Gráciától meg nem érintett politikai

hiedelmek meggyőződéses híveként jellemez. „Az *Un rude hiver*-ben könnyen fölfedezhető az európai aktualitások visszhangja egy özvegy férfi, Bernard Lehameau történetén keresztül, aki elveszítette a feleségét a Grandes Galeries Normandes tűzvészében és Le Havre-ban járkel egy háborús télen, 1917-ben” (Queneau Le Havre-ban született 1903-ban).²³ A csekély cselekmény 1917-ben játszódik: ez ugyanaz az időbeli viszony, mint amely Jules Romains-nél fennáll, aki 1938-ban írta regényfolyamának *Verdun* című kötetét 1916-ról és a *Prélude à Verdun-t (Előjáték Verdunhoz)* 1914-1916-ról. Adatolható, hogy e két művet Queneau, egymás mellett, 1940 májusában olvasta el.²⁴ Az *Egy kemény tél* folytatásokban jelent meg a Nouvelle Revue Française-ben. A regény 1939 elejére már elkészült, s a napló tanúsága szerint eljövendő közlését a folyóirat júliusban jelezte, amit aug. 3.-án egy levél megerősített, majd a korrektúra aug. 9.-én megérkezett, a közlés pedig szeptember közepétől indult meg.²⁵ Még majdnem egy évvel járunk az előtt, hogy Németország megtámadja Franciaországot és 1940. június 14.-én a németek bevonulnak Párizsba.

Mielőtt politikai nézeteit, mint a demokrata erények tagadását, vagyis náci eszméit kifejtené egy fiatalembernek, hősünk, Lehameau megebédel. Queneau részletesen leírja az ebédet: előbb a leves, majd felszolgálták a ragut. „A ragu után Lehameau jobban érezte magát, mert szerette a ragut. A sajt után még jobban érezte magát, mert szerette a sajtot. A calvados után egészen remekül érezte magát. Amélie leszedte az asztalt és elvonult. Lehameau most egészen remekül érezte magát.” Queneau-nál a közvetlen, az azonnali vágykielégítés mechanizmusai között más munkáiban is fontos az étkezés. A közvetlen vágykielégítés gondolati beidegződéseink szerint állatias tevékenység, de ez egyáltalán nem pejoratív minősítés. A tárgyalt időszakban készült másik, igen jelentős Queneau-regény, a *Barátom, Pierrot (Pierrot mon Ami, Gallimard, 1942)* két regénybeli jelenetét elemezve Jacques Roubaud erre a következtetésre jut: „Akárhogyan áll is a dolog, Queneau embergyűlölete kiviláglik, ha párhuzamot vonunk (maga a regényszerkezet készlet erre, ha közelebbről megnézzük) két 'étkezési jelenet' között: az egyikben emberek, a másikban állatok esznek (Pierrot mindkét csoporthoz hozzátartozik, de sem ember, sem állat, inkább angyal); aligha mondhatnánk, hogy a két jelenet csak hasonlít egymásra; pontosan másolják egymást, és az összevetésből megszületik a bizonyosság, az embergyűlölet jele: hogy az állatok nemesebbek és természetesebbek, az emberek közönségesek és aljasok (és ekként

²³ Francine de Martinoir: *La littérature occupée*, i.m. 120. p.

²⁴ Raymond Queneau: *Journal*, i.m., 220. p.

²⁵ Raymond Queneau: *Journal*, i.m., 15., 22., 24. és 45. p.

természetesek).”²⁶ Nos, miután az étkekkel alaposan eltöltekezett, Lehameau belekortyolt a calvadosba, majd így fordult fiatal barátjához (az alkohol miatt egyre bőbeszédűbb szöveget erősen rövidítem):

„- Mit gondol Wilson elnök közbelépéséről? A hadviselő felek háborús céljai! Minek ártja bele magát! Meg tudja mondani? Össze akarja zavarni a térképeket. A hadviselő felek háborús céljait mindenki ismeri. Franciaország vissza akarja hódítani Alsace-Lorraine-t, Németország meg akarja hódítani a világot. Köztünk szólva, be kell vallani, ez utóbbi célban van némi nagyság.

-Nem gondolja, hogy ez kissé túlzás!

-Remélem, hogy nem az, mondja Lehameau /.../. Még soha francia embert nem hallott így beszélni? Természetesen az egészet csak magunk közt mondom.

-Természetesen – mondja Frédéric úr.

-Nézze, Frédéric úr, egy dolog van, amit mindennél jobban utálok, és ez a francia köztársaság. A radikálisok, a szocialisták, a radikalo-szocialisták, fúj, fúj. A szabadkőművesek, a zsidók, a szakszervezetek, fúj, fúj. A világi oktatás, az alapítványok, az öntudatos és szervezett munkások, fúj, fúj, fúj. A szabadság, az egyenlőség, a testvériség, fúj, fúj, fúj. Na erre mit mond? És a demokrácia? Fúj, fúj, fúj. Ettől az egésztől hánynom kell, Frédéric úr. Tényleg: hánynom.

-Ön királypárti, Lehameau úr?

- Királypárti? Fúj. Kik voltak a Bourbonok? Zsidók. Nézze meg az orrukat! /.../ Én, Frédéric úr, én most megmondom, hogy mi kellene Franciaországnak ahhoz, hogy kimeneküljön a zűrzavarból és a romlásból! /.../ Mindenekelőtt, - mondja – Franciaország micsoda? Franciaország? A frankok országa. Kik voltak azok a frankok? Németek. A Franciaország szó lényegében a Németország szó szinonímája. Különös, nem? Emlékezzen még valamire: mi a francia művészet legszebb terméke? a gótikus építészet, vitathatatlanul. Kik voltak a gótok? megint csak németek. /.../ Jól van, Frédéric úr, tudja, hogy mi kellene Franciaországnak ahhoz, hogy kimeneküljön a romlásból és a zűrzavarból? Nem tudja? Nem? Rendben van, megmondom én. Egy német protektorátus kellene. Egy német protektorátus kellene Franciaországba, az kellene.”²⁷

²⁶ Jacques Roubaud: *Le grand incendie de Londres. Récit, avec incises et bifurcations*. Éd. du Seuil, Paris, 1989, 311. p.

²⁷ Raymond Queneau: *Un rude hiver*, Éditions Gallimard, 1939, renouvelé en 1966, Paris, 128-133. p.

Kőszeg, 2013. március 5.